

RÁJ, PEKLO A OČISTEC VE STŘEDOVĚKÝCH VIDĚNÍCH. Preklad a pozn. Jana Engelbrechtová, Josef Förster, Eva Hladká-Kučernáková, Magdalena Moravová a Jana Zachová. Praha : Argo, 2011. 282 s.

Publikácia *Ráj, peklo a očistec ve středověkých viděních* vyšla v roku 2011 ako pätnásty zväzok edície Memoria medii aevi (Pamäť stredoveku), ktorá je významným počínom vydavateľstva Argo v oblasti literárnej histórie. Jej cieľom je sprístupnenie prekladov rozmanitých, viac či menej známych diel európskej stredovekej literatúry. Je to séria vysoko odborných prekladov textov z rozmanitých vedných disciplín, ktoré poslúžia nie iba odbornej verejnosti, ale sú pútavé aj pre bežného čitateľa so záujmom o históriu či dejiny literatúry, filozofiu, geografiu, etnológiu a pod. Táto edícia sa tak stáva dôležitým komponentom pri rekonštrukcii obrazu stredovekej vzdelanosti, ale aj všeobecne pri výstavbe komplexného obrazu európskych dejín v období stredoveku.

Aj v prípade zaujímavého výberu prekladov sedemnástich rôznych „visiones“, teda videní, pohľadov do záhrobia, pochádzajúcich z obdobia medzi 6. – 13. storočím, ide predovšetkým o erudovaný preklad s pomerne trpezlivým (pre bežného čitateľa rozsahovo primeraným a obsahovo nie zbytočne obširným) poznámkovým aparátom. Publikácia je výsledkom kolektívnej práce prekladateľov Jany Engelbrechtovej, Josefa Förstera, Evy Hladkej-Kučernákovskej, Magdaleny Moravovej a Jany Zachovej, ktorí zrealizovali prvotný nápad a pôvodný plán Martina Nodla.

Zostavovatelia sa rozhodli do užšieho výberu zaradiť výlučne texty pôvodne latinské aj napriek tomu, že evidovali a nijako nepodceňovali význam textov v národných jazykoch. Orientovali sa pritom na také texty, ktoré ešte doposiaľ neboli publikované v češtine.

Ich ambíciou bolo prostredníctvom svojho výberu rekonštruovať vývin tohto literárneho žánru, hoci len so zameraním na región západnej Európy. Sami pritom uznávajú oprávnenosť pripomienok k výberu textov či opodstatnenosť návrhov na zaradenie ďalších rovnako (ak nie aj viac) známych literárnych pamiatok tohto typu. Pomerne početný inventár zachovaných textov vykazujúcich znaky tohto žánru ako i rôznorodosť možných kritérií výberu však legitimizuje ich postup pri selekcii textov.

Videnie predstavuje samostatný, v stredovekej spoločnosti veľmi populárny, rozšírený a pre dané obdobie veľmi špecifický žáner. Svoj pôvod má už v neskej antike. Mnohé literárne pamiatky tohto žánrového zaradenia boli do 12. storočia zachované iba ako textový segment iných, predovšetkým historiografických diel. Práve v 12. storočí „visiones“ ako žáner dosahujú svoj vrchol, čo potvrdzuje ich rozsah a detailná prepracovanosť v porovnaní s najstaršími textami podobného charakteru. Mali hodnotu dôležitých svedectiev o miestach nedostupných pre živého človeka (ráj, peklo a postupne aj očistec), ktoré boli od nepamäti stredobodom jeho záujmu, ale aj objektom jeho fantázie.

Ich pôvodcami boli zväčša ľudia, ktorí boli vážne chorí a v tých najhorších stavoch zažili pocit odlúčenia duše od tela, pritom si však plne uvedomovali všetko, čo sa s nimi

deje. Oni sami počas videnia pôsobili ako mŕtvi. Iní zas navštívili tieto miesta počas spánku. Po precitnutí vyrozprávali svoje nezvyčajné zážitky buď svojim blízkym alebo duchovným, ktorí sa postarali o ich písomné zaznamenanie. Dôraz sa kládol predovšetkým na to, že všetko sa udialo nie z ich vlastnej vôle, nečakane a na zásah transcendentných síl.

Z literárneho hľadiska je zaujímavé, že rozprávačom nemusel byť vždy ten človek, ktorý mal videnie, ale nezriedka je ním niekto iný, komu ho vizionár vyrozprával, resp. niekto, kto sa o tom videní dopytal a rozhodol sa ho zaznamenať aj napriek tomu, že ho nepočul priamo od jeho pôvodcu. Vždy však presne popisuje, ako sa k tomuto svedectvu dostal, čo možno považovať za dôležitý a zámerný spôsob verifikácie jeho rozprávania.

Vizionármi boli osoby rozmanitého spoločenského postavenia či veku. Pochádzali nie len z mníšskych rádov, ale boli to na jednej strane prostí ľudia, rovnako však na strane druhej aj príslušníci vyšších spoločenských vrstiev. Neboli obmedzovaní ani vekom, ani pohlavím: zážitok putovania po posmrtných krajinách mali rovnako aj ženy, ba dokonca i malé deti (napríklad *Vidění matky Guiberta z Nogentu* alebo *Život, vidění a smrt bezelstného Orma*). Z tohto pohľadu sa v spomínanom výbere editorom podarilo zostaviť skutočne reprezentatívny výber z najznámejších a zároveň z najstarších textov z tzv. predantovského obdobia, (napr. Thurkillovo, Drythelmovo či Barontovo videnie).

„Šťastlivec“, ktorému bolo dopriate nahliadnuť do sveta záhrobia, resp. zaznamenať jeho rozprávania, opísal tento nezvyčajný zážitok do najväčších podrobností. Po vizuálnej stránke veľmi plasticky, po emotívnej stránke intenzívne pôsobivo a napokon aj po duchovnej stránke presvedčivo vykreslil miesta, kam putuje ľudská duša po smrti. Typickým znakom celého opisu je zvyčajne triadické členenie podľa priestorového usporiadania záhrobného sveta – okrem pôsobivých obrazov pekla i nebeskej blaženosti býva pútavo vykreslené aj miesto prechodného pobytu duší, a to najčastejšie ako most ponad pekelnú vriacu rieku.

Pútnik mal na svojej púti zvyčajne sprievodcu, anjela alebo nejakého svätca. Ten mu ukázal rozmanité spôsoby pekelných múk a na okamih mu dal pocítiť aj radosti nebeské. Zároveň mu v priateľskom rozhovore presne vysvetlil význam jednotlivých výjavov, ktoré mal počas cesty možnosť zhliadnuť; napríklad mu ozrejmil príčiny a podstatu konkrétnych pekelných trestov, ktoré jednotlivé duše museli podstúpiť.

Počas cesty mal možnosť stretnúť sa aj s ďalšími anjelmi i diablami, pričom priamo na vlastnej koži pocítil ich boj oňho, keď sa ho pekelné potvory neustále usilovali stiahnuť k sebe. O to intenzívnejší bol jeho pocit úľavy, keď ho jeho sprievodca zachránil.

Okrem toho videl aj duše zomrelých, predovšetkým však zatratených, ako podstupujú rôzne muky. Nie všetky pritom trpeli rovnako. Všimol si, že podoby a intenzita trestov sú rozdielne podľa jednotlivých hriechov, ale aj podľa miery zodpovednosti, ktorá vyplýva zo spoločenského postavenia hriešnika – napríklad v Thurkillovom videní sú tieto tresty presne popísané pre jednotlivé spoločenské vrstvy, resp. skupiny ľudí. Sám vizionár si pritom práve počas pohľadu do pekla neraz vypočuje svoje vlastné hriechy, ktoré sa mu neustále pripomínajú ako výstraha.

Intenzitu zážitku z týchto stretnutí znásobujú momenty, keď medzi obyvateľmi pekla či neba spoznáva duše zomrelých blízkych a známych, s ktorými sa stretne aj rozpráva a ktoré mu neraz odovzdávajú posolstvo pre žijúcich pozostalých. Tieto odkazy pôso-

bia ako aktualizácie prvky rozprávania, pretože priamo konotujú konkrétne historické a spoločenské realie.

Práve pasáže viac či menej rozsiahlych rozhovorov so známymi zosnulými neraz poskytli priestor na „zneužitie“ týchto textov, resp. tohto žánru aj na politické účely. Propagandistický charakter je zjavný napríklad vo *Vidění Karla Tlustého*, v ktorom sú obsiahnuté poučenia pre ostatných príslušníkov jeho rodu. Pri iných textoch je zase zjavné, že boli použité pri zavádzaní náboženských noviniek do praxe a pod. Špecifickú výpovednú hodnotu majú videnia, v ktorých je obsiahnutá aj kritika dobových pomerov (*Walchelinovo videní*).

Primárne sa však vo videniach kladie dôraz na podrobnú drobnokresbu nepríjemných následkov zlého života, všetkých trestov, ktoré čakajú na hriešnika po smrti, s cieľom zastrašiť ho a varovať pred takouto večnosťou. Dominantnou bola teda ich mravoučná funkcia; mali byť impulzom k náprave ľudského života.

Aj napriek tomu, že zobrazované výjavy sa častokrát opakujú a podobajú takmer až do najmenších detailov, čo negatívne ovplyvňuje ich dôveryhodnosť, ich hlavným poslaním malo byť (a stále aj je) nasmerovať čitateľa k mravnému a cnostnému životu v skromnosti, pokore a predovšetkým láske, v zmysle univerzálnych Božích príkazov. A preto je ich hodnota mimoriadne aktuálna.

Tak ako pri ostatných tituloch edície bývajú neoddeliteľnou súčasťou prílohy rozmanitého charakteru (okrem obrazového materiálu aj mapy, genealogické tabuľky a pod.), aj v tejto publikácii má neoceniteľnú hodnotu obrazová príloha s bohatým výberom výtvarných zobrazení tzv. posledných súdov, ktoré literárne „visiones“ dopĺňali. Aj tieto vyobrazenia potvrdzujú, že videnia mali presnú, ustálenú, priam až kanonickú podobu, ktorá kopírovala oficiálnu eschatologickú teológiu.

Náročnosť práce zostavovateľov a prekladateľov je nepopierateľná – predovšetkým vzhľadom na všetky peripetie súčasných možností (či skôr nemožností) vydávania tohto typu publikácií. No i napriek snahe o akceptovanie ich prvoradého cieľa, ktorým bolo sprístupnenie málo známych stredovekých textov, resp. zostavenie čo najpresnejšej vzorky tohto typu literárnych pamiatok, práve bohatstvo a rozmanitosť textového materiálu vedú k úvahe, či sa predsa len nedalo viac využiť možnosti sprievodného komentára. (A to nie iba v obrazovej prílohe, kde je priam žiadaný aspoň stručný popis zobrazovaných výjavov z kunsthistorického hľadiska.)

Autori Předmluvy, Pavlína Cermanová a Martin Nodl, sa síce na takmer dvadsiatich stranách pokúsili o – aj keď len stručné – zodpovedanie viacerých otázok, keď napríklad sledujú tradíciu tohto žánru v literárnych dejinách, naznačujú jeho prepojenie s pohan-skou mytológiou, predstavujú zvyčajné spôsoby ich literárneho uchovávaní, pričom reflektujú prepojenosť tohto žánru na kláštorné prostredie (keďže väčšina videní bola písomne zachytená práve prostredníctvom mníchov v kláštoroch a následne sa práve odtiaľ šírili ďalej) a pod., prípadne sa venujú špecifickej otázke očistca. Ich spôsob výkladu je pritom na prvý pohľad veľmi pútavý a pre striedmosť aj pre bežného čitateľa akceptovateľný.

Na strane druhej možno predsa len uvažovať, či potenciál náročnej práce prekladateľov nebolo treba využiť o niečo viac a či by nebolo vhodné venovať sa niektorým

problémom podrobnejšie, či už z historického, umenovedného, literárneho alebo aj náboženského hľadiska.

Plánovaná štruktúra ich výkladu je pomerne jasná a prehľadná – naznačujú ju názvy jednotlivých podkapitol komentára, ktoré niekedy priamo, inokedy obrazne odkazujú na jednotlivé problémy. Napríklad sa pokúsili o vysvetlenie príčiny obľúbenosti tohto žánru v období stredoveku, predovšetkým však v období tzv. clunyjských reforiem, keď „*Apel eschatologické budúcnosti byl důležitým prvkem na pozadí výzev k pokání, k nápravě, k dobrovolnému utrpení a nasledování Krista v jeho bolesti a čistotě*“ (s. 9). Pre 12. storočie je príznačné apokalyptické vnímanie sveta ako reakcia na aktuálne politické dianie, mnohí autori totiž spájali eschatologické obrazy s kritikou súdobých pomerov. Azda preto autori komentára považujú 12. storočie za vrchol vo vývine videnia ako žánru z literárneho i estetického hľadiska.

Poukázali tiež na jeho prepojenie s výtvarnými vyobrazeniami posledného súdu, pričom konštatujú, že vizualizácia ľudských predstáv týchto udalostí a záhrobia je závislá od výjavov známych zo sveta živých.

Usilovali sa vyrovnáť aj s otázkou pôvodu žánru z náboženského hľadiska. Pomerne veľkú pozornosť pritom venujú problému topografie záhrobného priestoru, no žiaľ, výlučne miestu medzi nadpozemským priestorom, v ktorom prebýva Boh so svojimi svätými a anjelmi, a svetom pod zemským povrchom, kde diabli mučia svojimi trestami hriešnikov, teda očistcu. Načrtávajú vývinovú líniu názorov o tomto treťom mieste záhrobného sveta, kde si duše majú možnosť odpykať svoje dočasné tresty, resp. kde duše spravodlivých po súde čakajú na večnú blaženosť. Rekonštruujú ju od najstarších čias podľa názorov Tertulliana, sv. Augustína až po jeho akceptovanie za dogmu na prvom a druhom lyonskom koncile v roku 1245 a 1249.

Upozornili aj na dôsledok prekladania videní do národných jazykov, na ich spojitosť s hlavnými témami mysticky vrcholného stredoveku, či na ich zviazanosť s eucharistickým a mariánskym kultom, a rovnako aj s kultom Kristovho utrpenia.

Osobitným problémom, ktorému na prvý pohľad venujú širší priestor, je štruktúra samotného žánru. Ponúkli však len jej veľmi stručný náčrt na príklade jedného textu (na *Videní blahoslaveného mnicha Baronta*, pochádzajúceho zo 7. storočia) bez vzájomného porovnania viacerých textov. Nanajvýš len konštatujú výraznú podobnosť viacerých textov po obsahovej i formálnej stránke a zhŕňajú niekoľko totožných motívov (napríklad zobrazovanie očistca ako mostu cez ohnivú rieku). Poukazujú tak predovšetkým na ustálenosť, ba dokonca kánonickosť jednotlivých komponentov. (Potvrďuje to napríklad jednotný kompozičný rámec: Po krátkom úvode, v ktorom sa zvykne predstaviť hlavný aktér videnia, nasleduje pasáž opisujúca odchod duše z tela a jej púť po záhrobí, pričom špecifikom je, že duša si zachováva svoje fyzické zmysly, aby mohla sama pociťovať a stala sa priamou súčasťou videnej scenérie. Zhliadnutie toho, čo ju môže po smrti čakať, ju následne vedie k rozhodnutiu sa pre pokánie a nápravu života. Na záver sa po návrate duše do tela vizionár prebudí a vyrozpráva svoj zážitok niekomu blízkemu, resp. dôveryhodnému.)

Aj ich vyhodnotenie porovnania starších textov s novšími zostalo len na úrovni konštatovania bez priameho príkladu vzájomnej komparácie textov z rozličných období,

čím by poukázali na rozdielnosť jednotlivých vývinových štádií „visiones“ ako literárneho žánru, a zároveň by sa pokúsili o podrobnejšiu a presnejšiu rekonštrukciu jeho vývinovej línie až po Danteho Božskú komédiu.

S najväčšou snahou o pochopenie možno pripustiť, že zrejme len časová tieseň je príčinou nedôslednosti koncipovania názvov jednotlivých podkapitol predhovoru – nedá sa totiž nevšimnúť diskrepancia medzi názvom a obsahom predovšetkým v kapitole s názvom Průvodce záhrobím, ktorá po obsahovej stránke nenapĺňa očakávania, ktoré vyvoláva jej titul, pretože postave sprievodcu sa v nej venuje skutočne len minimálna pozornosť.

Aj napriek tomu však túto publikáciu treba hodnotiť pozitívne. Zostavovatelia ako aj autori úvodného komentára poukázali na výpovednú hodnotu tohto typu literárnych pamiatok, resp. videnia ako literárneho žánru, sprístupnili bohatú kolekciu literárneho materiálu a aj mnohými nezodpovedanými otázkami inšpirovali k ďalšiemu výskumu.

Predovšetkým však prelomili bariéru názorov, že na takéto texty možno hľadiť len cez optiku moralizátorských princípov, odvolávajúc sa na to, že ich dominantou sú pôsobivé a detailné drobnokresby trestov za morálne zlyhania.

Je potrebné, aby sa po obsahovej stránke venovala rovnaká pozornosť všetkým trom záhrobným priestorom. Pre čo najpresnejšiu interpretáciu videní je zas nevyhnutná podrobná charakteristika uplatnených kompozičných a umeleckých postupov i ozrejmienie ich historických a spoločenských súvislostí. A práve kniha *Ráj, peklo a očistec ve středověkých viděních* je prvým krokom k takémuto cieľu.

Lenka Rišková

Mgr. Lenka Rišková, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: lenka.riskova@gmail.com